

УДК 94(477):329.73“16”

В.В.Газін, В.А.Дубінський

“Круглий стіл” з історії українського державотворення доби гетьманування Петра Дорошенка

Цьогоріч виповнилося 340 років, як гетьман Петро Дорошенко змушений був скласти булаву. Ця подія стала знаковою в історії України. Вона означила завершення Революції XVII ст., у ході якої постала Українська козацька держава – Військо Запорозьке. Однак після тривалої боротьби в силу низки зовнішніх та внутрішніх чинників державотворчий процес, який започаткував Великий гетьман Богдан Хмельницький та намагалися продовжити його наступники, зазнав краху. Саме в 1676 р. склав гетьманські повноваження останній з продовжувачів справи Хмельницького, визначний український військовий і державний діяч, гетьман Петро Дорошенко. Зазнала поразки спроба відродити незалежну соборну Українську державу. Однак, хоча й революція завершилася поразкою, вона стала важливим етапом українського державотворення. Без сумніву, без того піднесення національно-визвольної боротьби в Україні в 1648–1676 рр., без піднесення національної свідомості, яка фактично означила становлення української нації, без того історичного досвіду боротьби за реалізацію української державної ідеї, ми не мали б не те, що сучасного державотворчого етапу в Україні, а й самої української нації як такої. Власне цим і було зумовлене засідання “круглого столу” на тему: “Українське держа-

вотворення XVII–XVIII ст.: Правобережний гетьманат Петра Дорошенка”, яке відбулося 19–20 жовтня на історичному факультеті Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Організаторами наукового форуму стали Інститут історії України НАН України (директор – доктор історичних наук, професор, академік НАН України Валерій Смолій) та Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (ректор – доктор історичних наук, професор Сергій Копилов). У роботі “круглого столу” брали участь науковці, які представляють власне організаторів – Інститут історії України НАНУ та Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, а також Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, Вінницьку академію безперервної освіти та Кам’янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Засідання “круглого столу”, модератором якого був доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Анатолій Філінюк, відбулося за присутності студентів та магістрантів історичного факультету, а також представників громадських організацій Кам’янця-Подільського.

Слід сказати, що склад учасників “круглого столу” був доволі представницький, а тематика доповідей – вельми цікавою, охоплювала ряд актуальних питань української історії XVII–XVIII ст. Акцент власне робився на різних аспектах історії гетьманування Петра Дорошенка (1665–1676 рр.). Зокрема, свою увагу дослідники сконцентрували на особливостях розвитку державотворчих процесів у період його гетьманування, ролі в історії України, впливові внутрішніх та зовнішніх чинників на політичний процес у козацькій Україні другої половини XVII ст., особливостях джерельної бази та історіографії історії гетьманування П. Дорошенка.

Основною доповіддю “круглого столу”, в якій було означено концептуальне розуміння Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ролі гетьмана Петра Дорошенка в історії України, слід вважати виступ доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри всесвітньої історії Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Валерія Степанкова “Постать Петра Дорошенка в історичній долі України”. У ній було порушена проблема з’ясування історичного значення діяльності Петра Дорошенка та його ролі у політичному розвитку Гетьманщини.

В. Степанков виділив такі важливі складові значення діяльності Дорошенка. Насамперед, це те, що гетьман спромігся за короткий час (1665–1667 рр.) згуртувати навколо себе кращих представників молоді політичної еліти, що формувалася, котра в 1 пол. 60-х рр. XVII ст. переживала кризу. По-друге, Дорошенко відновив вертикаль влади і налагодив ефективне функціонування центральних та місцевих державних інституцій. Також, як зазначив учений, гетьман намагався домогтися реалізації української державної ідеї, сформованої Богданом Хмельницьким, що передбачала створення незалежної держави. При цьому, як програму мінімум, він розглядав можливість отримання

козацькою Україною номінальної протекції з боку іншої держави, що стало б проміжним етапом реалізації головного завдання – утвердження незалежної соборної Української держави.

До безумовних здобутків Дорошенка також віднесено його соціально-економічну політику, що передбачала утвердження принципів, які ще були вироблені Б.Хмельницьким на перших етапах революції, обстоювання національно-конфесійних інтересів українського населення, яке проживало за межами Гетьманщини, проведення курсу на створення постійного найманого війська, а також розробку планів утворення окремого Київського патріархату.

Близькими за тематикою виявилися доповіді доктора історичних наук, провідного наукового співробітника Інституту історії України НАН України Тараса Чухліба, доктора історичних наук, провідного наукового співробітника, завідувача відділу Інституту української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України Віктора Брехуненка та доктора історичних наук, професора Вінницької академії безперервної освіти Олексія Струкевича.

Так, Т.Чухліб проаналізував патріотичну лексику гетьмана Петра Дорошенка, зокрема, вживання ним таких термінів як “Україна”, “Українська земля”. На думку історика, “Україна” у дорошенковому дискурсі була не тільки як “прадавня, предків наших” історична територія (“земля”, “край”), але і у якості “держави”, що була у політичному підпорядкуванні то “Його Королівській Милості, або ж “Салтана Турського”.

Як зазначив Т.Чухліб, окремим важливим питанням упродовж періоду гетьманування Петра Дорошенка була проблема територіальної цілісності Війська Запорозького, що спричинило до уживання поряд з такими локалізаційними означеннями як “того боку”, “цього боку”, “обидві сторони Дніпра”, словосполучень як “вся Україна”, “ціла Україна”, “цілісність України” тощо. При цьому він звернув увагу, що в універсалах та офіційному листуванні Петра Дорошенка для позначення населення і станів Війська Запорозького поширюються такі мовні патріотично-локалізаційні конструкції як “Українське поспільство”, “Українські обивателі”, “Українські діти”, “Українські люди” та “Українські козаки”. Усе це, як довів Т.Чухліб, вказує, що уже в XVII ст. у середовищі української політичної еліти було присутнє розуміння єдності українського народу та спільної вітчизни, якою вбачалася соборна Україна в її етнічних межах. Важливо, що термін український народ, який присутній у тогочасних документах стосувався всього населення України.

Дана тема була продовжена В.Брехуненком в доповіді “Українці”, “український народ” в уявленнях еліти Гетьманщини часів Петра Дорошенка”. При цьому відомий український історик звернув увагу, що дані поняття присутні не лише в епістоляріях, гетьманських універсалах чи в тогочасних літописах (де можна було б говорити про певний суб’єктивізм чи пізніші інтерпретації), а в судових документах, де чітко й дослівно фіксувалося все сказане в тому виді, як це було в XVII ст.

О.Струкевич, аналізуючи політико-культурне обличчя української еліти

періоду гетьманування Петра Дорошенка, зосередився на питаннях бачення старшинами, очоленими П.Дорошенком таких світоглядних для політичної еліти політико-культурних орієнтацій як політична суб'єктність України-Гетьманщини, протекція, підданство, ставлення до монархів та їх представників тощо. На його думку, політична культура Петра Дорошенка та його старшин розвивалася як продовження політичної культури часу Богдана Великого. Політична еліта гетьманату П.Дорошенка чітко стояла на позиціях захисту політичної суб'єктності. На шляху до неї старшини погоджувалися: на включеність до складу Речі Посполитої у якості політично автономного суб'єкта, який є джерелом центральної влади спільної держави; на визнання підданства обраному монарху-протекторові. Незважаючи на тиск з боку політичних еліт держав, очолених монархами-протекторами, старшини та П.Дорошенко завжди стояли на позиціях: підпорядкування гетьманській владі усіх суб'єктів політичного життя, а тим більше – представників чужої державності, що перебували на теренах Гетьманату; паритетності у міждержавних стосунках; використання зміни протектора, як механізму захисту українських інтересів; розуміння підданства як виконання лише воєнних обов'язків, за умови, що протектор виконує свої обов'язки щодо захисту України, гарантує реалізацію станових “прав та вольностей”; заперечення права представників політичної системи держави монарха-протектора урядувати в Україні чи втручатися у її внутрішні справи.

Загалом, О.Струкевич доходить висновку, що політико-культурним ідеалом П.Дорошенка та його оточення залишалася нічим не обмежена політична суб'єктність України, реалізована у незалежній державі.

Про роль гетьмана Петра Дорошенка в процесі відродження державотворчого потенціалу політичної еліти говорив у своїй доповіді старший викладач кафедри історії України К-ПНУ імені Івана Огієнка Віталій Степанков. У цьому сенсі, на думку дослідника, він був послідовним продовжувачем політики та державотворчих ідей Великого гетьмана Богдана Хмельницького.

Вкрай цікавою та актуальною з огляду на сучасну ситуацію в Україні, розвиток українсько-російських відносин та “гібридну війну”, яку проводить Москва проти України, була доповідь доктора історичних наук, професора, завідувача сектору Інституту історії України НАН України Віктора Горобця на тему: “Українське державотворення в добу громадянських війн й іноземних інтервенцій другої половини XVII ст.: соціальна демагогія на службі геополітики”.

Говорячи про період “Руїни”, В.Горобець зазначив, що попри елементи громадянського протистояння, які саме, на думку багатьох дослідників, відзначали цей період, значно вагомішими в контексті руйнівного впливу на українське суспільство були іноземні інтервенції. Причому, останні не були лише наслідком послаблення Української держави в результаті внутрішніх чвар, але й значною мірою стали якщо не першопричиною зародження конфліктів, то принаймні потужно вплинули на їхню ескалацію, трансформували іманентне безкровне соціальне протиріччя у відкрите збройне протистояння.

Власне активне втручання у внутрішні справи України з метою розпалювання в ній громадянського протистояння спостерігалося в другій половині 50-х рр. XVII ст. з боку Москви, яка прагнула встановити жорсткий контроль за зовнішньополітичною діяльністю українського гетьманського уряду та його внутрішньою політикою (через впровадження в структуру останньої елементів воєводського управління). Як елемент такого втручання в документах зафіксовані численні приклади роздмухування соціальних і політичних протиріч в українському суспільстві та ведення агітації проти політики козацької еліти, які здійснювалися царськими посланцями, що прибували до України.

Аналізуючи ж події громадянської війни, яка розгорілася на українських землях в 1658 р., В.Горобець акцентував увагу на тісному переплетенні громадянського конфлікту з іноземною інтервенцією з боку Москви. При цьому зазначив, що збройна фаза громадянського протистояння стала можливою лише за умови зовнішнього стимулювання конфронтації.

Питання ролі українського чинника в політичних процесах в Центрально-Східній Європі стосувалася доповідь кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України К-ПНУ імені Івана Огієнка Володимира Газіна. Зокрема, аналізуючи політику гетьмана Петра Дорошенка та реакцію на неї з боку урядів Речі Посполитої та Московської держави, він дійшов висновку, що саме прихід до влади Дорошенка та його чіткі й послідовні дії, спрямовані на реалізацію ідеї утвердження соборної незалежної Української держави, які чинним чином не відповідали інтересам ні Варшави, ні Москви, стали одним з чинників (на ряду з фактором взаємного виснаження в ході тривалої війни, означенням певної рівноваги сил, загрозою з боку Кримського ханства й Туреччини тощо), що призвели до польсько-московського “порозуміння”, яке вилилося в укладення Андрусівського договору 1667 р.

Інтерес присутніх та заслужені оплески викликали наступні доповіді. Так, доктор історичних наук, професор Юрія Мицик та кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України Інна Тарасенко акцентували увагу на особливостях джерел доби гетьманату Петра Дорошенка. Асистент кафедри всесвітньої історії К-ПНУ імені Івана Огієнка Володимир Верстюк зосередився на оцінці постаті Петра Дорошенка в працях визначного українського історика XIX ст. Миколи Костомарова. Історіографічна тематика була продовжена кандидатом історичних наук, старшим науковим співробітником Інституту історії України НАН України Валентиною Матях проаналізувала особливості висвітлення в історіографії та оцінку зовнішньополітичної доктрини гетьмана Петра Дорошенка.

Соціальних проблем історії України другої половини XVII–XVIII ст. торкнулися в своїх доповідях кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Андрій Гурбик та доктор історичних наук, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України Олександр Гуржій. Перший зосередився на питаннях особливостей

міського і сільське самоврядування в контексті розвитку системи управління Українського Гетьманату, а другий – на міграційних процесах у Правобережній Україні.

Зокрема, О.Гуржій у своїй доповіді, акцентуючи увагу на специфіці міграційних процесів в Правобережній Україні, яка майже до кінця XVIII ст. перебувала у складі Речі Посполитої, відзначив, що за доволі складних і суперечливих обставин (переселення правобережних козаків та української шляхти на Лівобережжя і, натомість, активна міграція на землі Правобережжя польських селян та міщан) у XVIII ст. продовжувала формуватися етнічна структура населення Правобережжя, переважну більшість якого становили українці. Наведені факти розбудови сіл та містечок, більшість населення яких становили саме українці, на думку історика, спростовують твердження деяких учених про культтрегерську роль польських магнатів і шляхти в процесі заселення вільних земель на території Правобережної України у XVIII ст.

В'ячеслав Станіславський (кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України) у своїй доповіді: “Торгівельні зв'язки України з Туреччиною на початку XVIII ст.: нові архівні знахідки, їх аналіз та інтерпретація” зупинився на низці сюжетів, які, власне, стосуються історії українсько-турецької торгівлі та політичних, економічних та культурних відносин навколо неї. Зокрема, це види та походження товарів в українсько-турецькій торгівлі; місце Лівобережної України в транзитній торгівлі людьми з Прибалтики до Туреччини в роки Великої Північної війни; дипломатичні зусилля Росії щодо відкриття морського і закриття сухопутного торговельного шляху через Україну до Туреччини; оподаткування купців з Війська Запорозького в Османській імперії; ідентифікація українських купців з Гетьманщини у “зовнішній” і “внутрішній” документації російського посольства в Османській імперії; купці, зайняті у торгівлі між Військом Запорозьким та Османською імперією: імена, етнічна та державна приналежність; поїздка українського купця з Ніжина до Єгипту; участь купців у розповсюдженні інформації та перевезенні дипломатичної кореспонденції між Росією, Україною та Туреччиною.

На завершення роботи “круглого столу” були заслухані доповіді старшого викладача кафедри всесвітньої історії К-ПНУ імені Івана Огієнка Олександра Юги на тему: “Періодизація “української політики” політичної еліти Речі Посполитої середини XVII століття: постановка проблеми” та наукового співробітника Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Сергія Калущького: “Роль українського козацтва у державотворчих процесах XVII ст.: погляд В.Липинського”.

Завершилося засідання “круглого столу” дискусією. За її результатами було прийнято рішення продовжити практику подібних форумів для обговорення різних актуальних проблем історії України XVII–XVIII ст. Матеріали даного “круглого столу” вирішено опублікувати окремим розділом в черговому 26 томі збірника “Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки”.